

УДК 331.5:338.1

В. М. ГОЛОВІЙ

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ГРОШЕЙ У КАТЕГОРІЯХ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН

Розглянуто взаємозв'язок економічних категорій фінансів і грошей; питання підтримання соціальної цінності грошей і пов'язані з цим аспекти формування державної фінансової політики.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація, державна політика, соціальна цінність грошей, фінансові відносини, рівень життя громадян.

Intercommunication of economic categories of finances and money is examined in the article; question of maintenance of social value of money and aspects of forming of public financial policy.

Key words: shadow economy, детінізація, public policy, social value of money, financial relations, standard of living of citizens.

Складність розуміння категорії “фінанси” зумовлена тим, що вона має багатогранні форми прояву, у зв'язку з чим сутність цієї категорії кожного разу може бути уточнена, оскільки ще К. Маркс зазначав, що будь-яка наука була би зайвою, якщо б форми прояву явищ цілком відповідали їх сутності.

Фінанси як наукове поняття зазвичай асоціюються з тими економічними процесами, які на поверхні суспільного життя проявляються в різноманітних видах грошових відносин і обов'язково супроводжуються рухом грошових коштів (готівкових і безготівкових). Грошовий характер фінансових відносин – це важлива родова ознака фінансів як економічної категорії. Його значимість визначається тим, що гроші є обов'язковою умовою існування фінансів: немає грошей – не може бути і фінансів.

Разом із тим, фінанси – категорія іншого рівня, ніж гроші, подібно до того, як гроші – категорія іншого рівня, ніж товар. Між фінансами і грошима такий самий взаємозв'язок, як між грошима і товаром; подібно до того, як гроші – це товар, але товар особливий, так і фінанси – обов'язково грошові відносини, однак не будь-які грошові відносини можна назвати фінансовими. Товар має внутрішню вартість, яка має визначальний характер у процесах обміну. Внутрішня ж вартість грошей є такою, що нею можна знехтувати в процесі визначення їх вартості. Разом з тим, цінність грошей є специфічним продуктом суспільних відносин, з одного боку, визначається низкою чинників фінансової політики, з іншого – сама впливає на рівень життя громадян. Дослідженню сутності фінансів і грошей, їх функцій у сучасній економіці присвячена велика кількість наукових робіт, починаючи від К. Маркса і М. Туган-Барановського, включаючи сучасні дослідження Н. Дєєвої, О. Дедікової, В. Зятковського, В. Родіонової, В. Черкасова. Разом з тим, зв'язок впливу державної політики на цінність грошової одиниці та відповідний вплив такої цінності на результати виконання соціальної функції держави досліджені недостатньо.

Метою статті є виділення стратегічних факторів і пріоритетів державної політики щодо розвитку фінансових відносин, виходячи із соціальної цінності грошей.

Гроші мають багато функцій у процесі забезпечення суспільного відтворення, які проявляються в усіх без виключення грошових операціях, проте не всі операції з грошима є фінансовими.

У процесі глобалізації гроші втрачають власну національну окремішність і знаходять власний смисл, будучи представленими в грошах інших країн – так у сучасному світі вони стають частиною глобальних фінансів. Російський дослідник В. Черкасов вважає, що “з глобалізаційних позицій, будь-які грошові відносини одночасно є і фінансовими відносинами також, а всі грошові ресурси (платіжні, інвестиційні, кредитні, податкові тощо) – суть фінансових ресурсів”. Звідси зрозумілий і висновок, що сучасні гроші функціонують тому, що набувають форми фінансів [8, с. 56–59].

У ході розподілу вартість, що створена в реальному секторі, вирізняє відновлену частину спожитих засобів виробництва та додану частину. Розподіл носить абстрактний характер, оскільки на даному етапі не сформовано доходи окремих суб'єктів господарювання як джерела сплати податків. У ході ж перерозподілу додана вартість розпадається на доходи суб'єктів економічної діяльності, формуються джерела сплати податків. Саме тут виникають відносини з оподаткування. Податки є найбільш ефективним засобом саме первинного перерозподілу, оскільки в такому разі вони є публічним інструментом фінансової політики, який виключає суб'єктивний підхід під час вторинного перерозподілу, коли відбувається фінансування окремих проектів прямими фінансовими потоками із державного бюджету [3, с. 119–121]. Таким чином, у процесі перерозподілу задіяні як податки у процесі надходження до бюджетів і використання, так і інші джерела наповнення бюджетів, прописані законами. Інститут податку має чітке змістовне наповнення в процесі формування доходів бюджету, податки є методом централізації ВВП у бюджеті на загальносуспільні потреби, виконуючи в такий спосіб фіскальну функцію. Таким чином, платники податків пов'язані з державними фінансами лише в момент сплати таких податків і визначається характер цих відносин тими правилами гри, які встановлює держава. Повнота і своєчасність сплати податків впливає на можливості держави з точки зору забезпечення державних видатків на соціальні потреби – розширення податкової бази сприяє більш повному виконанню державою своїх функцій. Як категорія економічної політики фінанси визначаються в процесі формування і використання доходів державного бюджету.

На думку В. Черкасова, будь-яка фізична або юридична особа тією мірою мають відношення до фінансів, в якій вони пов'язані з платежами державі. Усі грошові відносини поза цим зв'язком реалізуються на основі таких функцій грошей, як міра вартості, засоби платежу та ін. [8]. Проте, якщо говорити про фінанси підприємств як відносини у процесі формування і розподілу доходів, то вся сукупність грошових відносин у цьому процесі відноситься до сфери фінансів. Державні ж фінанси – це економічні, грошові відносини, які викликають процес формування, розподілу і використання різних державних і муніципальних фондів

фінансових ресурсів для виконання ними своїх функцій і є власне частиною грошових відносин.

Фінанси не можуть існувати без грошей, народжених задовго до появи держави. Слід погодитись з тим, що фінансові методи, інструменти функціонують на основі грошей і за допомогою грошей з метою їх збереження та примноження, реалізуючи в повній мірі сукупність їх функцій. Тому фінанси, власне, є формою прояву функцій грошей.

Використання фінансів (грошових ресурсів) становить особливу сферу економічної діяльності держави і підприємств. Основними їх ознаками є такі: наявність економічних відносин, грошова форма їх виявлення, обов'язкове планування і цільове використання грошових коштів.

Знаний у світі економіст М. Туган-Барановський зазначав: “складність вирішення проблеми цінності грошей полягає в тому, що цінність грошей керується геть іншими факторами, ніж цінність товарів... Між цінністю товарів і цінністю грошей... існує глибока принципова відмінність: цінність товарів ґрунтується на основі свідомих розцінок окремих індивідів, чим держава керувати не може; навпаки цінність грошей є несвідомий стихійний продукт соціальної взаємодії, цілком такий, який допускає державне регулювання [7, с. 40].

Створення умов підтримання стабільної цінності грошей забезпечує найкраще виконання ними своєї соціальної ролі не лише в підвищенні рівня життя українців, а і стимулюючої ролі в підвищенні продуктивності їх праці, що буде сприяти зростанню обсягів реального виробництва в країні. Саме завдяки підвищенню ролі соціальної цінності сучасних грошей можуть бути створені умови для подолання безробіття, збільшення надходжень до бюджету, зростання національного багатства.

Оскільки, за М. Туган-Барановським, цінність грошей є специфічним несвідомим продуктом соціальної взаємодії, опосередковуючи таку взаємодію, цінність грошей впливає на якість соціальних відносин.

У результаті тривалої в часі політики уряду мінімальна заробітна плата була нижчою за прожитковий мінімум, а останній, у свою чергу, не відповідав фізіологічним нормам існування людини [1]. За таких умов частка основного офіційного доходу населення – заробітної плати (з якої і стягуються податок у бюджет) в його поточних витратах не покривала останніх, що зменшувало також і надходження до бюджету. Питома вага оплати праці в поточних витратах населення на початок 2010 р. складала 54 %. Це означає, що населення покриває решту – 46 % витрат за рахунок зайнятості в тіньовому секторі. Розрахунки, здійснені на основі комплексної методики, дають змогу визначити обсяг тіньової економіки в Україні в межах 60 % ВВП [4].

Тіньовий сектор економіки пов'язаний з існуванням ефективною і неефективною держави, що утворює більш чи менш прийнятні умови для існування бізнесу. Тому існування тіньової економіки напряму пов'язано з багатьма чинниками. Наслідки тіньової економіки для можливостей виконання державою соціальних функцій прямі і безпосередні, що пов'язуються з недоотриманням державою податків з тіньового обігу, і, як наслідок, щорічним зростанням дефіциту державного бюджету.

Серед причин тотальної тінізації економіки України зазвичай називають такі:

– зацікавленість окремих представників державного апарату в існуванні тіньової економіки і в отриманні тіньових доходів;

– потужний податковий прес, що призводить до зменшення зацікавленості юридичних і фізичних осіб у легальній економічній діяльності;

– правовий нігілізм значної частини представників державної влади і соціальних верств населення, відсутність стабільного і збалансованого законодавства;

– посилення діяльності кримінальних структур, інтеграція організованої злочинності із суб'єктами економічної діяльності;

– незахищеність громадян і підприємств від посягань злочинних формувань і встановлення контролю кримінальних структур за їх діяльністю;

– правова незахищеність суб'єктів економічної діяльності від зловживань, утисків, протидії і вимагань з боку представників різних структур і рівнів держапарату;

– низький рівень оплати праці всіх категорій держслужбовців і працівників бюджетної сфери;

– соціально-економічна криза, неритмічна робота великої кількості підприємств, затримки в оплаті праці, зростання безробіття, відсутність соціального захисту населення;

– відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам;

– міждержавна інтеграція тіньового сектора економіки і суб'єктів тіньової економічної діяльності;

– келійність організації та здійснення приватизації економічно перспективних об'єктів, ігнорування конкурентності і доступності приватизації для легальних капіталів (у т. ч. й іноземних);

– втрата історичних традицій, недотримання моральних і етичних норм кодексу підприємницької та робочої честі, неповажання приватної власності [4].

Більшість чинників тінізації прямо чи опосередковано стосуються сфери фінансів як такої, що впливає на підтримання відносин тіньової економіки. Інститут стратегічних досліджень виокремлює найпоширеніші порушення законодавства про працю, які безпосередньо пов'язані з формуванням і підтриманням тіньового ринку праці, а саме:

1) відсутність трудових договорів з працівниками і як наслідок, даних про фактичну кількість найманих працівників;

2) укладення з працівниками договорів цивільно-правового характеру, які не передбачають перебування працівників у трудових відносинах з роботодавцем, а укладені трудові договори не відповідають нормам законодавства про працю;

3) виплата заробітної плати “в конвертах”;

4) недотримання мінімальних гарантій з оплати праці;

5) відсутність індексації заробітної плати;

6) значне перевищення тривалості робочого часу найманих працівників;

7) експлуатація найманих працівників у спосіб установлення графіків роботи, що передбачають значні обсяги робіт у понаднормовий час без відповідної компенсації [6].

На думку А. Гальчинського, найглибшим про-тиріччям економіки так званого реального соціалізму була найнижча серед індустріально-розвинених країн вартість робочої сили. Обсяги суспільних фондів спожи-вання, якими компенсовувались потреби людини, все ж були набагато нижчими від країн західної соціально-ринкової економіки.

Низька вартість національної робочої сили – феномен, що успадкований від радянської адміністра-тивної системи. Тому весь смисл подальшого поглиб-лення трансформаційних процесів і ринкових реформ має бути органічно пов'язаний з кваліфікованим розв'язанням саме цієї проблеми, оскільки, по-перше, висока вартість робочої сили – основна умова подальшого технічного прогресу, по-друге, – найважливіший і найстабільніший ресурс нагромадження зокрема і відтворення ресурсу висококваліфікованої робочої сили, по-третє, це стабільні бюджетні надходження [2].

Однак підвищення мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму на тлі зниження цінності грошей у зв'язку зі зростанням цін нічого не змінює в соціальному житті українців і відповідно цінність грошей не буде відігравати своєї стимулюючої ролі в підвищенні продуктивності праці. За останні роки середня номінальна заробітна плата в країні була в два-два з половиною рази вищою, ніж мінімальна. Однак фактичний прожитковий мінімум був вищим за середню номінальну заробітну плату в країні і майже втричі вище офіційно встановленого прожиткового мінімуму. За таких умов купівельний попит населення може лише зменшуватись, що впливає на зменшення сукупної пропозиції, що, у свою чергу, призводить не лише до соціального, але також і до економічного спаду.

Якщо розглядати цінність національних грошей у категоріях одиниць роздрібного обороту, які можна придбати за одну готівкову гривню, то з моменту введення її в обіг вона знецінилась з 4,32 одиниць у 1996 р. до 1,46 одиниць у 2009 р. [5].

Таке знецінення здійснилось унаслідок взаємодії певної кількості факторів протягом періоду з 1996 по 2010 р., а саме:

- 1) за аналогічний період дефіцит бюджету зріс у п'ять разів, у той час як ВВП – лише у 1,55 разів;
- 2) грошова маса збільшилась у більш, ніж 50 разів;
- 3) індекс цін зріс майже в чотири рази.

Прослідковується зв'язок зростання грошової маси, яке пояснюється зростанням дефіциту бюджету, для забезпечення покриття якого НБУ використовує емісійний дохід. Наслідком зростання грошової маси є інфляція і нічим не обґрунтоване зростання номінального ВВП.

Уся номінальна вартість випущених в обіг грошових білетів являє собою емісійний дохід емітента (НБУ), який відповідно до Закону України “Про НБУ” всі свої вільні прибутки направляє на покриття дефіциту бюджету. Зацікавленість емітента (НБУ і уряду) у нарощуванні обсягу емісії грошей стає очевидною. Однак нарощування обсягів грошової маси спричинило невпинне зростання цін, що тягне за собою зниження купівельної спроможності гривні [Там же]. Виходячи з того, що кожний додатковий відсоток інфляції поглинає більш, ніж півмільярда грн у реальних доходах населення динаміка їх купівельної спроможності має соціальне значення.

Економічна категорія фінансів пов'язана з процесами формування і розподілу національного багатства через реалізацію функцій грошей. Оскільки функції фінансів насправді є функціями власників таких фінансів, функції державних фінансів є функціями держави. Логічно припустити, що функція соціального забезпечення і соціального захисту, яку виконує держава, опосередкована закономірностями розвитку грошової і фінансової систем. Саме тому гроші, виконуючи свою соціальну функцію, безпосередньо впливають у процесі свого обігу на рівень і якість життя громадян. Цінність грошей є специфічний несвідомий продукт соціальної взаємодії; опосередковуючи таку взаємодію, цінність грошей впливає на якість соціальних відносин.

При цьому на соціальну цінність грошей безпосередньо впливає держава засобами бюджетно-податкової, грошово-кредитної, соціальної політики. Фінансові відносини є відображенням реалізації пріоритетів державної політики, до яких на сучасному етапі можна віднести таке:

- подолання масштабного тіньового сектора економіки;
- суспільний моніторинг акумуляції та використання доходів державного бюджету;
- формування нової якості відносин перерозподілу на основі забезпечення балансу інтересів суб'єктів соціально-економічних відносин з орієнтиром на підвищення рівня доходів громадян з урахуванням соціальної цінності грошей.

Наступні дослідження можуть включати комплекс питань, що пов'язані з проблематикою тіньового сектора, фінансовим контролем і аналізом на всіх рівнях господарювання, проблемами подолання бюджетного дефіциту та перерозподілу на основі балансу інтересів суб'єктів соціально-економічної системи у посткризовій економіці.

Література:

1. Вітер В. Прожитковий мінімум у системі вимірів рівня життя населення України / В. Вітер // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 1. – С. 26–36.
2. Гальчинський А. С. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / А. С. Гальчинський. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
3. Купіна Т. О. Податкове стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку / Т. О. Купіна // Міжбюджетні відносини та податкова політика в Україні : матеріали наук.-практ. конф., 30 листоп. 2004 р. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ “Magіstr”, 2005. – С. 119–121.
4. Політична економія : навч. посіб. / Г. А. Оганян, В. О. Паламарчук, А. П. Румянцев та ін. ; за заг. ред. Г. А. Оганяна. – К. : МАУП, 2003. – 520 с.
5. Рябіхіна Л. М. Соціальний аспект цінності сучасних грошей / Л. М. Рябіхіна // Економіка та держава. – 2010. – № 11. – С. 17–19.
6. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації / за ред. З. С. Варналія. – К. : НІСД, 2006. – С. 96–98, 102–105.
7. Туган-Барановський М. И. Бумажные деньги и металл / М. И. Туган-Барановский. – пр. – Одесса : Русская культура, 1919. – С. 40.
8. Черкасов В. Е. Финансы: теоретический аспект / В. Е. Черкасов // Финансы. – 2010. – № 6. – С. 56–59.

Надійшла до редколегії 23.01.2012 р.